

SZTUKA ZAKLĘTA W STARODRUKACH

*SZTUKA
ZAKŁĘTA
w STARODRUKACH*

czyli

*piękno w starych drukach
przez dawnych mistrzów zawarte
i na światło dzienne wydobyte*

*ANNO DOMINI
MMXXII*

Przełomowym wydarzeniem w rozwoju książki stało się wynalezienie i rozpowszechnienie druku. Wynalazek ten pozwolił na szybszą i tańszą produkcję książek, umożliwił też wydawanie ich w znacznej liczbie egzemplarzy, co, w odróżnieniu od książki rękopiśmiennej, dawało łatwiejszy dostęp do takich publikacji.

Za jednego z wynalazców druku za pomocą wymiennej czcionki uznaje się Jana Gutenberga, choć sam druk rozwijał się na Wschodzie już od czasów starożytnych. Ten niemiecki złotnik i szlifierz z Moguncji w I połowie XV wieku *„wymyślił sztukę drukarską, przez co nie rylcem, trzciną czy piórem, lecz z pomocą liter wykonanych ze spiżu robi się książki i to szybko, gustownie i pięknie”* - jak opisywał w 1471 roku ten wynalazek profesor paryskiej Sorbony Wilhelm Fichet.

Wynalazek Gutenberga został rozpowszechniony w całej Europie. Zaczęto zakładać drukarnie, zwłaszcza w miastach będących ośrodkami uniwersyteckimi czy siedzibami duchownych.

Publikacje drukowane, pochodzące z okresu od wynalezienia druku do końca XVIII wieku, noszą miano starodruków lub starych druków. Za datę graniczną przyjmuje się zazwyczaj rok 1800 jako rok wydania, choć w niektórych krajach, ze względu na tempo rozpowszechnienia druku na ich terenach, przyjmuje się także inne daty końcowe.

Umownie pierwsze druki, wydane do roku 1500 włącznie, a także pierwociny grafiki i kartografii, nazywa się inkunabułami (z łac. *incunabula*: powijaki, kołyska, w pieluszcze).

Charakterystyczne dla starodruków jest ręczne wytwarzanie wszystkich ich składników, począwszy od papieru, poprzez typografię, ilustracje, a na oprawie skończywszy.

Starodruki obejmują publikacje stworzone zarówno techniką ksylograficzną, czyli drzeworytniczą, jak też czcionką ruchomą.

W przypadku starodruków wydawanych na terenie Polski, ramy chronologiczne wyznaczył twórca *Bibliografii Polskiej*, Karol Estreicher. Zaliczył on do nich książki wydawane pomiędzy 1501 a 1800 rokiem. Szacuje się, że z tego okresu pochodzi 73 tysiące tytułów publikacji wydanych na terenie naszego kraju.

Pewna ich liczba stanowi część księgozbioru Biblioteki Archiwum Państwowego w Łodzi. Są też takie, które stanowią część przechowywanych w Archiwum akt rodzinno-majątkowych lub w formie map czy atlasów wchodzą w skład Zbioru kartograficznego. Wiele z nich to dary, trudno jednak ustalić w większości przypadków ich poprzednich właścicieli i prześledzić drogę jaką przebyły, nim trafiły do swego obecnego miejsca przechowywania.

Część z nich trafiła do łódzkiego archiwum wraz z dokumentacją archiwalną jako pozostałość po rozwiązanych przez okupacyjne władze przedwojennych stowarzyszeniach, są też takie, które zostały przejęte wraz z aktami podworskimi.

Źródłem informacji o poprzednich właścicielach w większości przypadków są noty proveniencyjne (pieczętki, podpisy), które znajdują się na kartach starodruków.

Skatalogowanych zostało dotychczas 220 pozycji, przy czym wiele z nich nie stanowi samodzielnej całości, ale występuje w formie klocków intrologatorskich, czyli we wspólnej oprawie intrologatorskiej z innymi publikacjami.

Najstarszy obiekt reprezentujący kolekcję starych druków biblioteki łódzkiego archiwum to pochodzący z roku 1539, wydany w Kolonii tomik z rozważaniami filozofa i pedagoga Erazma z Rotterdamu *D. Erasmi Roterodami Bvcolicon, lectu digniss. cum scholijs Alardi Aemstelredami, cuius studio nunc primum & repertum & aeditum est*. Natomiast najmłodszy ze zbioru to wydany w Warszawie, pochodzący z 1800 r. starodruk autorstwa Tadeusza Czackiego *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*.

Chcąc wydobyć na światło dzienne kunszt dawnych mistrzów, zarówno tych zajmujących się składaniem książek do druku, jak też ich ilustratorów, przedstawiamy Państwu piękno zawarte w starodrukach ze zbiorów Archiwum Państwowego w Łodzi.

**Paul Daniel Longolius, Lebens-Geschichte und Abbildungen
Derer Durchlauchtigsten Herren Margrafen
Brandenburgischen Geblüts
Hof, 1736 – portret księżniczki pruskiej i margrabiny Bayreuth
Fryderyki Zofii Wilhelminy
Syg. 31**

***Biblia, das ist die gantze Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments...,
Tybinga, 1729 – portret redaktora opracowania
(Christoph Matthäi Pfaffen),
Syg. 44***

**Die Heilige Schrift Neuen Testaments, nach der fůrtrefflichen
ubersetzung und mit den Vorreden auch
Hand-Glossen d. Martin Luthers,
Tybinga, 1729 – scena ponownego przyjŝcia Chrystusa
Syg. 45**

*Biblia, das ist die gantze Heilige Schrifft der Alter und
Neuen Testaments...,*

*Norymberga, 1716 – scena przekazania Dziesięciorga Przykazań
Syg. 42*

**Jakues-Benigne Bossuet, Continuation de l'Histoire universelle,
Amsterdam, 1738 – alegoria historii
powszechnej, odkrywanej przed młodym księciem
Syg. 145**

*Das Neueste aus der anmuthigen Selehrsamkeit,
Lipsk, 1761 – wizerunek czterech postaci kobiecych
Syg. 167*

*Johann Baptist Homann, Vkrania quae et terra cossacorum
cum vicinis Walachiae, Moldaviae, Minorisque Tartariae Provinciis...,
Norymberga, 1715-1724
Zbiór kartograficzny Syg. 4875*

Słownik podstawowych pojęć:

czcionka ruchoma – system i technologia druku, wykorzystująca elementy ruchome do odtworzenia na nośniku, zwykle papierowym, elementów dokumentu przy użyciu wymiennych liter i ślepego materiału drukarskiego, czyli justunku.

drzeworyt – technika graficzna należąca do druku wypukłego, polegająca na reprodukowaniu rysunku wyżłobionego w klocku twardego drewna.

frontyispis – (z fr. *frontispice*), strona poprzedzająca kartę tytułową książki, zawierająca niekiedy spis dzieła, portret autora, ilustrację lub tytuł ogólny wydania. Przeobrażał się pod wpływem zmian stylowych. Wczesną formą była ramka arabeskowa naśladująca obramowanie okna lub portalu. Rozwój frontyspisu przypada na XVII-XVIII w.

iluminacje – (łac. *illuminare*: oświeślać, rozjaśniać; ozdabiać) zdobnictwo książkowe, pierwotnie w postaci ozdobnych linii i inicjałów oraz coraz bardziej skomplikowanych wzorów. Iluminatorstwo to proces zdobienia książki rękopiśmiennej, dokumentów rękopiśmiennych, a czasem także inkunabułów.

inkunabuł – inkunabuły (z łac. *incunabula*: powijaki, kołyska, w pieluszcze) to pierwsze, najwcześniejsze druki, powstałe przed rokiem 1501. Za datę stanowiącą oficjalną granicę pomiędzy inkunabułami, a późniejszymi “normalnymi” starodrukami, przyjmuje się dzień 31 grudnia 1500 r.

klocek introligatorski – połączenie kilku osobnych, odrębnych, samoistnych wydawniczo dzieł w ramach jednej oprawy introligatorskiej. W przypadku dawnej książki drukowanej ten termin ma zastosowanie przede wszystkim w odniesieniu do starych druków. W epoce inkunabułów bardzo często spotykano się z klockami introligatorskimi, jednakże największa częstotliwość ich występowania wiąże się z wiekami XVI i XVII.

ksylografia – dawne określenie sztuki drzeworytu. Dotyczy głównie techniki druku książek, gdzie tekst oraz ilustracje zostały wycięte w jednym klocku – matrycy.

miedzioryt – najstarsza technika graficzna na metalu, która stosowana była już w pierwszej połowie XV wieku (technika graficzna wklęsła).

ornament – (z łac. *ornare*: zaopatrzyć, ozdabiać). Ozdoba tekstu rękopiśmiennego lub drukowanego, bądź oprawy, wykonana ręcznie lub mechanicznie.

proweniencja – pochodzenie, rodowód obiektu bibliotecznego.

reklamant – w książce rękopiśmiennej: oznaczenie polegające na umieszczeniu początku tekstu następnej składki książki na dole składki poprzedniej, służące ułatwieniu ich właściwego złożenia. Po powstaniu druku nazwę „reklamant” zastąpiono terminem „kustosz”.

starodruki – to wszelkie publikacje (książki, broszury, druki ulotne, mapy, grafiki, dokumenty, etc.), wydrukowane w prawie 350-letnim okresie od wynalezienia druku do końca XVIII wieku, czyli w latach 1455-1800. Szczególnie elitarnym, wyjątkowym rodzajem starodruków są tzw. inkunabuły (pierwsze druki wydane do roku 1500 włącznie).

sygnatura drukarska – oznaczenie kolejności składek książki za pomocą kolejnych liczb lub liter, umieszczonych w pobliżu brzegu strony, stosowane dla ułatwienia bezbłędnego uszeregowania składek. Użycie sygnatur zanikło po wprowadzeniu około XVI wieku foliacji (numeracja kart) i paginacji (numeracja stron).

Tekst: Anna Drzewiecka, Adam Lajdenfrost
Opracowanie graficzne: Magdalena Kwatek

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

ARCHIWUM PAŃSTWOWE
W ŁODZI